

РИТМІЧНА ФОРМА ВІРША 6+6 У КОЛЯДКАХ ХРИСТИЯНСЬКОГО
ЗМІСТУ ПІВДЕННОЇ ВОЛИНИ

У статті зроблено спробу дослідити шляхи становлення ритмічної форми 6+6 у колядках християнського змісту Південної Волині в контексті споріднених ритмічних форм в інших жанрах та звернено увагу на форми її модифікації на рівні ізо- та гетероритмічності.

Ключові слова: ритмічна форма, ізоритм, гетероритм, колядка, пісенний фольклор.

Останнім часом в українській музичній фольклористиці все більший інтерес у вчених викликають питання, що пов'язані із теоретичним осмисленням традиційної народної музики. Це передусім спричинено тим, що до недавнього часу такого роду питання вважалися недоступними початку ючому дослідникові-етномузикознавцеві, а маститих науковців такого спрямування було доволі мало не лише в Україні, а й у всьому колишньому Радянському Союзі. Все це було пов'язано із відсутністю підготовки такого плану фахівців.

У період утворення держави Україна в мистецьких закладах музичного спрямування (в консерваторіях, а пізніше – в музичних академіях) утворилися кафедри музичної фольклористики, де почали готувати фахівців-етномузикознавців. Тому теоретична проблематика у традиційній народній музиці стала на часі і почала все глибше добиратися до суті етномузикознавчих проблем. До таких насамперед належать питання осмислення ритмічної будови народних пісень, зокрема календарно-обрядових.

Питаннями дослідження ритмічних форм в українському пісенному фольклорі (в тому числі й зимовому) почали займатися українські вчені ще з другої половини XIX ст. Вперше на ці аспекти звернув увагу видатний український мовознавець-лінгвіст О.Потебня в праці «О некоторых символах у славян» [5]. Тут він вказав на найбільш поширені ритмічні форми, які зустрічаються не лише в українському фольклорі, але й у слов'янському (словенському, хорватському, моравському, болгарському). На становлення народнопісенної ритміки звертали увагу й інші українські вчені: Ф.Колесса [4], В.Гошовський [1], С.Грица [2], А.Іваницький [3], О.Смоляк [6], але їхня увага була зосереджена на ритміці народнопісенних жанрів в цілому (крім С.Грици та О.Смоляка), не акцентуючи особливої уваги на якомусь окремо взятому жанрі.

Мета статті – дослідити шляхи становлення ритмічної форми 6+6 у колядках християнського змісту Південної Волині в контексті споріднених ритмічних форм в інших жанрах та звернути увагу на форми її модифікації на рівні ізо- та гетероритмічності.

Як показав аналіз, найпоширенішою ритмічною формою вірша в колядках християнського змісту Південної Волині є дванадцятискладник 6+6, що однаковою мірою реалізується у строфах ізоритмічної та гетероритмічної побудови. Він властивий колядкам «Хто ж там по дорозі йде до Вифлеєму», «Христос ся рождає по світу цілому», «В Вифлеємі місті сталася новина», «А новая радість світу ся з'явила», «Ой у полю, полю самотна стаєнка», «Нова радість стала, яка не бувала», «Сумний святий вечір в сорок шестім році», «Дивная новина, нині Діва Сина», «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Добрий вечір всім вам, щаслива година», «А матінка Божа по світу ходила», «Чи ти чув, народе, ось таку новину», які активно побутують у Південній Волині і сьогодні.

У колядках досліджуваного регіону найчастіше зустрічається дванадцятискладовий ізоритмічний вірш, що творить широкий діапазон строф – від однорядкової із приспівом до чотирирядкової. Колядка «Хто ж там по дорозі йде до Вифлеєму» представлена ізоритмічним дванадцятискладником 6+6, що втілений у чотирирядковій строфі. До речі, він зберігає в собі традиційну силаболодичну модель, що втілена у типовому поєднанні дипірихія зі спондеєм з двічі більшими ритмічними вартостями (замість чотирьох вісімок і двох чверток – чотири чвертки і дві половинки). Таке ритмічне розширення властиве колядкам християнського змісту, оскільки вони на початковому етапі виконувалися в культових приміщеннях у широкому кантиленному стилі і таким чином більшою мірою зберегли його сьогодні, незважаючи на їхню темпову трансформацію в сторону помірних темпів.

Колядка «Христос ся рождає по світу цілому»¹ представляє приклад трансформації ізоритмічного двосегментного дванадцятискладника в аналогічний чотирнадцятискладник. Цей процес починає проявлятися в останньому сегменті першої (дворядкової) строфи. Наступна (друга) строфа вже майже в повному обсязі трансформувалася у чотирнадцятискладник (виняток становить лише другий сегмент першого вірша, що ще зберігає шестискладову ритмічну форму. Третя (остання) строфа вже повністю стала чотирнадцятискладною.

В основі сегментної будови колядки «Христос ся рождає по світу цілому» лежить подвійний анапест, що в останньому сегменті переходить у поєднання дипірихія та анапеста. Така ритмічна організація утворюється завдяки дробленню третьої складноти: $\text{♪♪♪♪♪♪} = \text{♪♪♪♪♪♪♪}$. Це в свою чергу пов'язано із нестабільністю модусного нормування через пізніше входження кантової традиції у фольклорне середовище.

Колядка «В Вифлеємі місті сталася новина»² представляє гетероритмічну дворядкову строфу 6+6//4+4+6. (Такого роду строфа – характерне явище для колядок християнського змісту, оскільки вона належить до творів усно-писемного походження, а останнім властива гетероритмічність, оскільки вона належить до улюблених для творців ритмічних форм.) Лише у четвертій строфі відбувається вкраплення ізоритмічного чотирнадцятискладника 7+7//7+7. Як бачимо, це також наслідок уненормованості силаборитмічної формули, оскільки вона не пройшла ще належної адаптації щодо входження у місцевий фольклорний модус мислення реципієнтів. Треба зауважити, що дана пісенна парадигма «В Вифлеємі місті сталася новина» у досліджуваному регіоні представлена рядом варіантів, які при стабільності словесного тексту різняться варіативністю мелосу, зокрема формулами силаборитмічних моделей.

Якщо вищезазначений загайцівський варіант, зокрема його перший вірш, складається із поєднання двох анапестів у сегменті, то соснівський та андрухівський варіанти складаються відповідно із суми висхідного йоніка і ямба та низхідного йоніка і ямба. Деякі силаборитмічні відмінності властиві й іншим південноволинським варіантам пісенної парадигми «В Вифлеємі місті сталася новина». Зокрема, у с. Старий Олексинець Кременецького району побутує варіант даної колядки із структуротворчим рівнем споріднення і має назву «Ой у полю, полю самітня стаєнка»³. Він за своїми мелосними характеристиками (ритмічною формою вірша та силабомелодичною моделлю) повністю ідентичний із пісенною парадигмою колядки «В Вифлеємі місті сталася новина». Різнить їх лише змістове наповнення словесного тексту (воно близьке до тексту колядки «Нова радість стала»).

Однорядковий дванадцятискладник із приспівом 6+6+ПЗ+6+7 властивий найпопулярнішій у Південній Волині (а також й по всій Україні) колядці християнського змісту «Добрий вечір тобі, пане господарю»⁴. Власне однорядкова дванадцятискладова строфа та однорядковий шістнадцятирядковий приспів належить до найдавніших пісенних форм. Адже, на думку етномузикознавця О.Смоляка, «ця ритмічна форма, на відміну від семискладника та восьмискладника, що за своєю природою є генетичними, належить до структуротворчих. Хоча вона має багато генетичних рис. Оскільки найпоширеніша її відміна 6+6 – це сума двох шестискладників (найдавніших ритмічних нецезурованих модусів в українському фольклорі)»⁵. До речі, силаборитмічна модель цієї колядки представляє той етап у музичному становленні, коли вона набула вже унормованих рис, тобто коли

¹ Колядку записала Луканець А. від Бурліцької М.Г., 1937 р.н., місцевої, освіта середня спеціальна, бібліотекарка з с. Татаринці Лановецького району Тернопільської області. Запис зроблений 12.11.2006 р.

² Колядку записала Гулєвич О. від Гулєвича М.М., 1933 р.н., освіта вища, бухгалтера з с.Соснівка Шумського району Тернопільської області (Останнім часом проживає в м. Тернополі). Запис зроблений у 1994 р.

³ Колядку записала Олексин Г.С. від Жердьової О.І., 1931 р.н., освіта чотирикласна, буржівниці з с. Новий Олексинець Кременецького району Тернопільської області. Запис зроблений 08.10.1996 р.

⁴ У 20 селах Кременецького (с. Розтоки, Старий Олексинець, Мала Андруга), Лановецького (с.Татаринці, Білозірка, Печірна, Молопків, Вишгородок, Кутиска), Шумського (сс Темногайці, Андрушівка, Новостав, Соснівка, Загайці, Бриків) та Дубнівського (с.Садки) колядка «Добрий вечір тобі, пане господарю» є в активному репертуарі колядницьких гуртів.

⁵ Смоляк О. Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури. Монографія. Частина перша. – Тернопіль: Астон, 2004. – С. 185.

в сегменті почали відчуватися акцентні елементи (♩♩♩♩♩♩♩♩♩♩). Ця модель, без сумніву, може послужити прикладом багатовікової трансформації нецезурованого шестискладника в цезурований дванадцятискладник. Цезурований дванадцятискладник у колядковому масиві Південної Волині не є самодостатньою однорядковою формою-колоном. Він обов'язково має однорядковий шістнадцяти-складовий приспів 3+6+7, що на структурному рівні повністю кореспондує зі строфою. В першу чергу такого роду симетрія відчувається на метричному рівні, оскільки загальна структурна цілісність творить свого роду дворядкову структуру, яка модифікується у дворядкову строфу: 6+6+3//6+3+4. Останні три сегменти кореспондують із трьома попередніми ритміко-метричною рівновагою: 4/4 ♩♩♩♩♩♩+4/4 ♩♩♩♩♩♩ //4/4 ♩♩♩♩+4/4 ♩♩♩♩♩♩+4/4 ♩♩♩♩+4/4 ♩♩♩♩.

Треба зауважити, що смислове навантаження приспіву значно вагомніше, ніж строфічне. Адже останнє втілює в собі основну ідею різдва Сина Божого - Ісуса Христа: «радуйся, ой радуйся земле, Син Божий народився» (до речі, в давнину приспів виконувався всіма учасниками колядницької ватаги, а строфа – одним учасником-заспівувачем).

Однорядковий цезурований дванадцятискладник із однорядковим шістнадцятискладовим приспівом властивий колядці «А в Єрусалимі та в Божому домі», записаній у 1993 р. П. М. Шимківим від Павлюк М.В., 1927 р.н., місцевої, освіта початкова, буряківниці з с. Новостав Шумського району Тернопільської області.

Беручи до уваги ритмічну форму вірша та приспіву, відзначимо, що ця колядка структурно кореспондує із колядкою «Добрий вечір тобі, пане господарю». Відмінність полягає лише у формулах силабомелодичного ритму приспіву. Якщо у колядці «Добрий вечір тобі, пане господарю» приспів складається із тернарного поєднання ритмічних формул: ♩♩♩+♩♩♩♩♩♩+♩♩♩, то в аналізованій він бінарний – ♩♩♩♩+♩♩♩♩♩♩♩♩, хоча на метричному рівні вони повністю споріднені. Тут явно відчувається єдина модальна калька і насамперед бере свої початки із прадавнього фольклорного мислення (коли музичний синтаксис був на початковому етапі свого становлення).

Однорядковий цезурований дванадцятискладник із двадцятискладовим приспівом властивий колядці «Пане господарю, що на твоєму дворі», записаній П.М.Шимківим від Стасюк Марії Петрівни в с. Новостав Шумського району Тернопільської області в 1991 р. Треба зазначити, що силаборитмічна формула однорядкової строфи представляє це ж саме поєднання – дипірихій зі спондеєм (♩♩♩♩♩♩♩♩♩♩♩♩), що є типовим для структури колядок християнського змісту. Це дає підстави стверджувати, що творці колядок християнського змісту перебували у модальній стихії дохристиянських (язичницьких) колядок. Більш лабільним у них є лише модель приспіву, яка часто впливає із мотивації його семантичного наповнення. У даному разі приспів є трирядковим із семискладовою будовою вірша (виняток становить лише другий вірш, що є шестискладовим). Виходячи з цього, перший вірш приспіву складається із двох сегментів, що представляють анапест та дисpondeй; другий вірш – це вірш-сегмент, що побудований на поєднанні дипірихія зі спондеєм, а третій вірш – це також поєднання двох сегментів, що представлені анапестом та висхідним йоніком. Як бачимо, даному приспіву властиве квартнарне поєднання сегментних ритмічних формул. Такого роду приспівні модифікації дають підстави стверджувати, що творці колядок християнського змісту, беручи за основу ритмічну кальку традиційних колядок, вносили свої змістові елементи, що стосувалися основної ідеї Різдва свят, акумульованої, як правило, у приспіві. Кожен із творців не хотів повторювати уже створене і намагався привнести свій семантичний елемент, що й зробило приспиви у змістовому відношенні доволі варіабельними.

Широко відомою в регіоні Південної Волині є колядка християнського змісту «Добрий вечір всім вам, щаслива година», записана Пронь Н.І. від Хмілевської М.П., 1939 р.н., освіта середня спеціальна з с. Лози Збарзького району Тернопільської області у 1993 р. До речі, вона своєю ритмічною формою вірша споріднена із традиційними колядками, що беруть свій початок з язичницьких часів. Відрізняє її лише строфічна будова: якщо в традиційних колядках вона є однорядковою з од-

норядковим приспівом, то в даному випадку вона є дворядковою з дворядковим приспівом. Такого роду структурне розширення продиктоване самим способом мислення творця, який, без сумніву, мав музичну освіту і був націлений на ширший модальний спектр. Це насамперед пов'язано з тим, що дворядкова семантична калька втілюється в однорядковий ритмічний ряд, який автоматично повторюється. Сам приспів – це нове формотворче поєднання, що базується як на традиційних ритмічних елементах, так і на новаторських. Новаторським передусім є те, що останній вірш у приспіві має елементи сапфічності (свого роду звуження ритмічного рядка), тобто замість цезурованого дванадцятискладника утворився цезурований восьмискладник – $6+6 = 4+4$. До речі, такого роду явище є часто вживаним у структурних поєднаннях колядок християнського змісту (маємо на увазі строфи із приспівом).

У Південній Волині активно діючим є такий репертуар колядок християнського змісту. Зокрема, в с. Татаринці Лановецького району Тернопільської області виконують такі колядки: «Нова радість стала», «По всьому світі стала новина», «Дивная новина», «Бог ся рождає», «У Вифлеємі нині новина», «Небо і земля нині торжествують», «Ген у небі там високо», «Що то за предиво», «Темненькая нічка», «Добрий вечір тобі, пане господарю». У м. Кременці останнім часом побутують колядки «Радуйтеся всі людіє», «Там високо над землею», «У надії Божа Мати», «Ой ходімо, пане брате», «Наш Христос родився», «Радість нам ся з'являє», «Добрий вечір всім вам, весела родина», «Ой над Вифлеємом сталася новина».

Треба зауважити, що в с. Шепетин Дубенського району Рівненської області колядковий репертуар є майже ідентичним. Тут, зокрема, співають такі колядки християнського змісту: «Що то за предиво», «Нова радість стала», «Во Вифлеємі нині новина», «Небо і земля нині тожествують», «Зірка засвітила», «По всьому світу стала новина», «Ти, дівчино красна», «В неділю вранці до сходу сонця», «Ой видить Бог, видить Творець», «Добрий вечір тобі, пане господарю». Майже аналогічним є репертуар в і с. Розтоки Кременецького району Тернопільської області. Це «Добрий вечір тобі, пане господарю», «Там високо над землею», «А ми люди подорожні», «В Вифлеємі новина, Діва Сина породила», «Небо і земля нині торжествують», «Спи, Ісусе, спи», «Нова радість стала», «Три славні царі», «У надії Божа Мати», «Ангели в небі».

Як бачимо, ритмічна форма $6+6$ у колядках християнського змісту на терені Південної Волині, так само як і в усій Україні, є поширеним явищем. Вона, без сумніву, фольклоризуючись, зберігає традиції ритмічних форм ще язичницьких колядок, які є типовими і формуються навколо дво-сегментного десятискладника або дванадцятискладника. Тому вона є часто вживаною у колядках християнського змісту і таким чином зберігає фольклорні ознаки в цілому зимовому календарно-обрядовому жанрі не тільки Південної Волині, але й цілого етнічного масиву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гошовский В. У истоков народной музыки славян. Очерки по музыкальному славяноведению. – М.: Сов. композитор, 1971.
2. Грица С.Й. Мелос української народної епіки. – К.: Наук. думка, 1979.
3. Іваницький А. Українська народна музична творчість: Навч. посібник. – К.: Муз. Україна, 1990.
4. Колеса Ф. Ритміка українських народних пісень // Ф.М.Колеса. Музикознавчі праці / Підгот. до друку С.Й.Грица. – К.: Наук. думка, 1970.
5. Потебня А. О. некоторых символах в славянской народной поэзии. – Харьков: В универс. типографии, 1860.
6. Смоляк О. Ритмічна форма $4+4$ у гаївках Західного Поділля // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. – №1(4). – 2000. – С. 123-128.

Nadiya Najchuk

**6+6 RHYTHMIC FORM OF THE WERSE IN SOUTH VOLYN CARDS
OF THE CHRISTIAN CONTENT**

The article concerns the ways of coming into being the $6+6$ rhythmic form in South Volyn' carols of the

Christian content in the context of cognate rhythmic forms in other genres and the forms of its modification at the level of isogeterorhythm are taken into consideration.

Key words: rhythmic form, iso-rhythm, geterorhythm, card, song folklore.

Оксана Дедю

ЗБИРАЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОРІАНА ДОЛЕНГИ-ХОДАКОВСЬКОГО НА ВОЛИНІ

Стаття висвітлює фольклорну діяльність З.Доленги-Ходаковського на Волині з акцентом на кількісний та якісний стан пісенного матеріалу на початку ХІХ ст. та його географічне охоплення.

Ключові слова: збирацька діяльність, пісенний фольклор, обрядові пісні, словесний текст.

У період утворення держави Україна вчені-народознавці все частіше повертаються до тих імен, які в радянські часи не були достатньою мірою оцінені, а відповідно й досліджені та повернуті в сучасний культурологічний простір. До таких насамперед належить ім'я одного із піонерів і невтомних сподвижників української фольклористики Зоріана Доленги-Ходаковського (Адама Чарноцького, 1784-1825). Незважаючи на те, що він записував лише словесні тексти українських народних пісень (часто й польських, білоруських та російських), зібраний ним пісенний матеріал (а це близько 2000 зразків) на даний час є неоціненним, оскільки він зберігає майже в повному обсязі той репертуар, який побутував на Україні на початку ХІХ ст. Його безцінність насамперед слугує для порівняльного аналізу, адже це дає можливість простежити динаміку фольклорних творів майже за 200-літній період.

До цього часу про фольклористичну діяльність З.Доленги-Ходаковського українські вчені намагалися сказати своє слово. Серед них О.Дей, О.Правдюк, С.Грица, А.Іваницький, але це ім'я потребує більш детального дослідження, оскільки в ньому є ще багато білих плям.

Мета статті – висвітлити збирацьку діяльність З.Доленги-Ходаковського на Волині, оскільки він у цьому регіоні найбільше перебував і відповідно й зібрав фольклорно-етнографічного матеріалу.

У 1814 р. після численних життєвих випробувань З.Доленга-Ходаковський переїжджає на Волинь, де при сприянні Л. Кропинського веде пошуки матеріалів з української давнини, та **на**кільшою мірою записує український фольклор. Тут він знайомиться з почителем Віленського навчального округу А.Чарторийським, який також виявляв інтерес до місцевої української історії та фольклору. В с. Пулави – маєтку А.Чарторийського – З.Доленга-Ходаковський зустрічається з багатьма ентузіастами на ниві науки й культури: Князьніним, Немцевичем, Скимбарою, Спинкою, Друзевичем, Ляхом Ширмою, Сенкевичем та іншими діячами, з якими обговорює питання української історії, літератури та народної творчості. Він багато працює в бібліотеці Кременецького ліцею та в приватній бібліотеці Т.Чацького в Поріцьку, де вивчає праці слов'янських та зарубіжних вчених з давньої історії та народознавства. Нестачу фактів для своїх досліджень він намагається поповнити збиранням археологічного, етнографічного та фольклорного матеріалу. Тому він здійснює поїздки селами Південної Білорусі та Західної України, де буває «на селянських весіллях, в княжих будинках, в келіях схизматиків і на дівочих вечорницях» [6, 2].

На прохання З.Доленги-Ходаковського почитель Кременецького ліцею Стиборський у 1814 р. розсилає в усі навчальні заклади Волині циркуляри, пропонуючи вчителям зайнятися збиранням казок, пісень, обрядів, замовлянь та іншого фольклорно-етнографічного матеріалу серед місцевого населення і, в міру його накопичення, присилати до Кременця. На заклик З.Доленги-Ходаковського відгукнулися шанувальники та збирачі народної творчості з різних місць України та Білорусі і почали присилати йому списки старовинних назв урочищ, описи місцевих обрядів, записи пісень тощо. Один із кореспондентів Ходаковського надіслав «пісні про оленів, які йдуть на святкування з вінками на голові та обручками на ногах, і про лебедя, що пливе по Дунаю теж з вінком на голові, про сокола, який несе перстень до вінця» [4, 74].

У 1817 р. З.Доленга-Ходаковський відвідує Польщу. Ця поїздка виявилася малопродуктив-